

vers, amely a dráma végén kifejezi a tanulságot ; e lapokon látni legjobban, hogy Tolnainak nem volt színpadi tapasztalata.

Tolnai e drámában a lángész tipikus sorsát kivételesen az egykorú magyar társadalmi viszonyoktól függetlenül, általánosabb érvényűnek kívánja bemutatni. Mondanivalójának lírai és elvi természete vezethette arra a gondolatra, hogy versben, gyakran Madáchra emlékeztető szentenciózus jambusokban írja meg művét. A darabot a címlap drámai költeménynek nevezi, s a hősök emelkedett nyelven beszélnek benne. De Tolnai realista író, az emelkedett műfajban és hangnemben is. A szirupos optimizmust megvetően kerülő keserű és bátor valóságselemlésében és alakjainak jellemzetes beszédmódjában egyaránt az.

Mikor írta a darabot : marosvásárhelyi tartózkodása alatt-e, vagy utóbb, 1882 után, nem tudhatjuk. Csak annyi bizonyos, hogy az élményt és a témát ott szerezte. Megoldatlan probléma a darab kinyomatása is. Kiadására 1923-ban ösztönzést adhatott, hogy épp 1923-ban volt 100 éve a Bolyai-geometria megszületésének. De hogy került a mű a Globus-nyomdához? Hiszen a Globus nem volt könyvkiadó, s ha kinyomott valamit, ezt csak valamely rendelőköltségére tette. Ki lehetett ez? Tolnai Lajos 1923-ban már 20 éve halott volt. Ki rendelkezett Tolnai kéziratával s viselte szívében a sorsát annyira, hogy vállalta a kiadás költségeit? A Globus-nyomda iratai, üzleti könyvei, amelyek felvilágosítást adhatnának, az ostrom alatt bombatalálat következtében elpusztultak, Tolnai Lajos ma élő leszármazottjai pedig mitsem tudnak a dologról. Az egykorú lapok nem figyeltek fel a könyvre és nem emlékeztek meg megjelenéséről. Érdeklődésemre a Marosvásárhelyt élő író és kritikus, Molter Károly arról értesít, hogy a darab ott is ismeretlen. A *Gradus ad Parnassum* megjelenése tehát rejtély e pillanatban : talán ez ismertetés nyomán jelentkeznek valaki, aki megoldja.

Csak az vált bizonyossá a *Nővilág* idézett híre, a minap előkerült Tolnai-hagyaték és a *Gradus ad Parnassum* alapján — amit nem tudunk eddig —, hogy Tolnait ifjúkorától kezdve mindvégig vonzotta a színpad. Ez ráeszméltet arra is, hogy indulatokkal telt hősök robbanásaiban és éles összeütközéseiben fogta fel az életet, s regényei is erős drámai feszültséggel vannak teltve. De amilyen érthető, hogy színpadra kívánczolt, épp olyan érthető az is, hogy nem engedték oda. Hogy is tűrhették volna el, hogy vádjait a Nemzeti Színház deszkáiról vágja a 67-es Magyarország urainak arcába!

A *Gradus ad Parnassum*, mint Tolnai Lajos legtöbb regénye is, tele van kiváló erényekkel és igen súlyos hibákkal. Színpadon nem állná meg helyét. De érdekes mint az író egyetlen befejezett színpadi műve, amely még hozzá legszemélyesebb vívódásaiba is betekintést nyújt. Fogycikkosságit ellenére bizonyítéka drámaírói tehetségének is. Joggal tételezzük fel, hogy némi színpadi tapasztalat és kritikai tanács segítségével Tolnai a magyar dráma terén is megteremtette volna a kritikai realizmust, amelynek hiányát egy elfeledett cikkében már 1885-ben Csiky Gergelynek szemére veti.⁴ A *Gradus ad Parnassum* egy megölt drámaírói hivatottság dokumentuma. Hogy csak 20 évvel írója halála után láthatott napvilágot és csak most, fél-századdal azután figyelünk fel rá, kissé Bolyai János Geometriájának sorsára emlékeztet.

SCHEIBER SÁNDOR

ARANY JÁNOS ÉS GYULAI PÁL KÖZÖS BÍRÁLATA

A M. Tud. Akadémia kéziratárában található Gyulai Pál alábbi, keltezetlen levele Arany Jánoshoz. Tartalmából megállapítható, hogy 1862 januárjának első napjaiban íródott. Az érdekes levél szövege így hangzik :

Kedves barátom!

A bicskom bele tört. Csak a versekig tudtam végig bírálni a zsebkönyvet, addig is elég rosszul. Javíts a hol lehet, s írd meg a végét magad. Legyen a tiéd a dicsőség, a tiszteletdíj, elég lesz nekem a bocsánat. Egyébiránt könnyen bevégezheted az egészet, csak a Vörösmarty és Petőfy verseit kell kiemelned, a többinek elég egy pár általános megjegyzés. A Vörösmarty verseire jegyezd meg, hogy nem akaratból javított rajta a *Remény szerkesztője*, hanem a sajtó-viszonyok által volt kényszerítve, a Petőfyére pedig azt, hogy a költeményt 1846-ban írta Nagy-Károlyban egy corteskedő mar-

⁴ *Die Schriftsteller und das Publikum*. Budapesti Tagblatt, 59. sz.

tialis (?) napján, Vörösmarty kérésére nem adta ki, ki nem helyeselte kétségbejött hanggal ijeszténi a nemzetet, később Egressynek adta e költeményt, ki később Sükeivel közölvén többen leírták s így került a szerkesztők kezébe.

A czikk alá tégy (-i)-t. Ez nekem egy régi kritikusi jegyem.

Éjjél utánra jár az idő, reggel 5 óra előtt kell fel kelnem. Az ég áldjon!

barátod
Gyulai

A Petőfi versét a végén közölni kellene.

A zsebkönyv, amelynek közös bírálatáról itt szó van, a *Thalia*. A bírálatot Gyulai kívánsága szerint Arany be is fejezte és (-i.) jelzéssel ki is adta akkori folyóiratában, a *Szép-irodalmi Figyelőben* (II. 1862. Első fele. 10. sz. Jan. 9. 148—151. l.) a következő címen:

Thalia. Zsebkönyv 1862-re. Kiadták Fésüs György és Toldy István. A budai magyar népszínház javára s keletkezésének emlékeztére. Első évfolyam. Pest. 1862. Emichnél.

A levél útmutatása alapján könnyen megjelölhetjük, hogy meddig írta Gyulai s honnan Arany. Az természetes, hogy az (-i.) jegy alatt nem sejtették Arany közreműködését azok, akik folyóirataiban írásai után bányásztak.¹ Csodálkoznak azon kell csupán, hogy Gyulai szerzőségét sem vették észre műveinek gondozói: Egyetlen könyvében sincs meg, sőt a kötetbe nem gyűjtött bírálatának bibliográfiájában sem regisztrálják.²

Itt adjuk a bírálatnak Aranytól származó részét (150—151. l.), amelynek hitelességéhez tehát kétség nem férhet s így felveendő a kritikai kiadásba.

A versekkel is hamar végezhetünk. Jókai prologján, Vörösmarty három, és Petőfi egy költeményén kívül, van az albumban Dalmadytól egy, Thalytól kettő (fordítás), Malvinától kettő, Wohl Jankától egy, Berecz Károlytól egy, Berczik Árpádtól három (egyik Schiller *Glocke*-jának fordítása), Hilóczki Bélától kettő, Szél Farkastól egy, Rácz Miklóstól egy, Csukássy Józseftől egy. Valóban nem lehetett volna ellen-tetésb őszeállítás, mint egy felől Vörösmarty és Petőfi erő és pathosz-teljes határozott lírája, vagy Jókainak, bár az alkalmiság némi hátrányától nem ment, de azért teljes hangú prologja; más felől amaz érzelmi sekélyesség, határozatlanság, mely a többi eredeti költeményen, alig némi kivétellel, uralkodik. Amott mindenik dal, úgy szólva, *egyén*, határozott, élesen jellemzett vonásokkal, képe az olvasónak erővel is képzeletébe nyomul, s egyszer olvasva mindig rá fog emlékezni; emitt a képzelet erőlteti magát, hogy a költő álláspontjára helyezkedjék, hogy felfogjon valamit érzéseiből, hogy megkülönböztesse azt, a mi neki új gyanánt nyújtatik, attól, a mi közhelyül lézeng benne, isten tudja mióta. Az érzelem rendesen oly felszerű, oly múltó, oly határozatlan mozzanatra szorítkozik, — ezért aztán a kifejezése is oly halvány, bizonytalan, hogy könnyebb rostával vizes meríteni, mint ebből az olvasónak valami határozottat és kiválóat fogni fel. Az érzés egy buborék, a dal pillanatnyi játéka annak: eltűnő, nyom nélkül. Ilyen e könyvben Dalmady kis verse is. Húga menyasszony, búcsúzik; sír vele a ház. Ő arra gondol, kedvese is így fog-e majd sírni a menyekző-napon. Egy percnyi felhő e gondolat, mert eloszlatja mindjárt előre képzelt *mosolya* boldog menyasszonyának. Elég-e ennyi a költői meghatottságból egy dalra? És különösen ez-e a magyar dal jellemzettsége, Petőfi után? Mi nem szeretnők, hogy a magyar dal, keresve az érzések árnyalatait, ily érzelem-parányokat, röpké és halvány benyomásokat szedjen föl. Ilyen a Rácz Miklósé: »Fényes sugár...« Hilóczky Béláé pedig »Gyermek évek« oly határozatlan érzésben olvad fel végül, hogy nem tudni, hányadán vagyunk vele. Gyermek korában, úgymond, a dajka dalán mennybe álmolta magát. Most ifjú, »újra mennyben él szerelme« — tehát a szerelem boldogságát élvezi, de »tudja isten — így végzi — most is inkább szeretne boldog gyermek lenni«. Hát igaz szerelem-e az ilyen, vagy határozott-e az ily érzés? Nem százsorta igazabb a népdal:

*Mikor én kis gyermek voltam,
A dióért majd megholtam,
De már mivel nagyobb vagyok
A leányért majd meghalok.*

S nyerene-e vele e dal, ha már most azt mondaná: »tudja isten, még is, nem mondanék-e le a leányról egy — dióért!« Hilóczky másik verse »Egy színész-nőhöz« az érzelmi s értelmi határozatlanságot a nyelvre is átviszi, így:

¹ Utoljára Trencsényi Károly: *Arany János lappangó írásai*. IK. XL. 1930. 257—264. l.
² Gyulai Pál *kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*. 1850—1904. Bp., 1927. 415—417. l. Egyedül Gelencsér Károly említi a Gyulai-cikkek lajstromában (*Arany János folyóiratai*. Bp., 1936. 44. l.).

(A sors) *Szívét alkot, angyal arczzal, (szívnek arcza)
Hús darabba éltet ad,
S benne, annyi szenvedélyt, mint
Holdvilág a jégre hat.*

Berczik Árpád elég jól mondja el azt a kis eszmét, hogy szeretné sorsát, mint a mágusok a csillagokból, kedvese szép szemeiből kiolvasni, és találóan teszi e nem új gondolathoz, hogy a csillag az égen, a kedves szemei orczáján ragyognak — s ez arcz az ő mennyország: de másik költeménye, melyben szívét a naphoz hasonlítja, meg ellentétbe teszi azzal, álképpel játszik. A nap nem azért borul el s hideg, mert tél van, hanem azért van tél, mert a nap hideg. Különbösen a fiatal önzéstelen szívet jól festik a végsorok, hogy csalódás után sem szűn meg szeretni,

*Hanem újra s újra bízom
S újra — újra szeretek.*

Csukássy »Ábrándja« külförmában jó, a hangulat egy refrainben volna: »Künn az eső esik csendesen — s e mellett foly az ábránd, de a hangulat Petőfi négy-ökrös szerkerét juttatja eszünkbe, s a szív rege nye nem oly eredeti mint ott. A boldogság tetőpontját, nem mint Petőfi »csillagválasztással« — hanem e léha kifejezéssel festi: »irigyelve néztek ránk az angyalok.« E határozatlanságból, melyet ifjú költőink kedvelni látszanak, még leginkább emelkedik valami pozitív érzéshez Berecz Károly költeménye: »Ne huzd cigány...« Legalább tisztában vagyunk vele, mely idők benyomása alatt iratott. — Malvina »Oszkár és Fatime«-ja az ő »gyanusításai val« igen prózai, de »a Kedveshez« jobban ír, egy pár képet helyesen alkalmaz, egy lélek állapotot elég szabatosan fejez ki. Wohl Janka a többiekkel ellenkező túlságban jár, vagy inkább »all az örvény szélén — tekintetében örület jele« — ő nagy szenvedélyekkel akar játszani, de nem igen bír velők, utoljára is allegorikai személyesítésben fárad ki páthosza. — Szél Farkas balladája (a férj megöli gyanuból nejét, nyomban rá megnősül s a nászéjen megőrül) lehetne ballada, de erősebb lélektani indokolással. Szaggatott beszéd nem elég arra. A fordítások közül Thaly »Hegylakó nője« (spanyol) és »Salomoja« (Heine) elég csinosak. Berczik »Harangja« nem ad mindenütt tiszta hangot. Látszik a sikertelen küzdés az ilyenekben:

*Vigabban folyt le a dolog. —
Kedjük hát hűn megtekintni —
Hogy harangunk jőzetei ke
Nem zavarva folyhassék le. —
De sokat buzgót illetend —*

meg az ily passivákban: »Ah, a háznak gyöngéd láncza Örökre *felbontatott* — Czelja már *betöltetett*« — s az ilyet nehéz érteni magyarul:

*Ezer kéz vidor kötésben (Bund?)
Munkálván szövetkezik;
S dolgaikban nem szünekben
Előtűnnek ereik*

Vörösmarty »Emlékkönyvbe« írt versére, az alatta álló jegyzet ellenében,³ meg kell jegyeznünk, hogy azon nem készakarva változtatott a »Remény« szerkesztője,⁴ hol először megjelent, hanem a sajtóviszonyok miatt. Petőfi verséről⁵ érdekes tudni, hogy 1846-ban írta Nagy-Károlyban egy korteskedő meggyűlés alkalmával, s Vörösmarty beszélt le annak kiadásáról, nem helyeslén az akkori viszonyok közt e kétségbeesítő hangot. Így a költeményt P. Egressynek adta, ki később Sükeivel⁶ közölvén, többen leírták, s ez úton kerülhetett a szerkesztők kezébe.

Bizonyíték birtokában természetesen most már könnyű ráismerni Arany stílusára. Ha azonban egyhuzamban végigolvasná valaki a bírálatot, azonnal észrevenné, hogy a

³ A *Thalia* jegyzete, amelyre Arany utal, így szól (34. l.): »Nagy költőnk ezen s következő (Gr. Batthyány Kázmér sírkövére) gyönyörű költeménye megjelent már, de hibásan és változtatásokkal, mivel pedig az ily irodalmi ereklyék pontos és hű közlést érdemelnek, jónak láttuk azokat kéziratból ide tenni, úgy, amint szerző megírte. Sz.«

⁴ *Remény. Zsebkönyv az 1858. évre.* Szerkeszti Vachott Sándorné. Pest, 1858. 89., 247—248. l. Gyulai az *Emlékkönyvbe* című versnél megjegyzi: »Először a Vörösmarty halála után a *Remény*-ben... némi változtatással (Vörösmarty ÖM. I. 458. l.)

⁵ A vers címe: *Hazáérttem*... Az Egressy-féle kéziratban: *Hazaérttem*... (Petőfi Sándor ÖM. II. Bp., 1951. 122., 374. l. A kézirat facsimiléje is közölve).

⁶ Sükei Károly hírlapíró, majd tanár (1824—1854).

megjelölt ponton mint változik meg a hangszerelés : Stílus (színesség, kép gazdagság), esztétika, irodalmi ítélet, líraiság. Egyszóval Gyulai után Arany beszél. Elég, ha utalunk ilyen mondatokra : »Az érzés egy buborék, a dal pillanatnyi játéka annak : eltűnő, nyom nélkül»; »Berczik 'Harangja' nem ad mindenütt tiszta hangot.« Vagy amit a balladáról mond : »Szaggatott beszéd nem elég arra.« Uthalhatunk továbbá gyakori kiemeléseire (Arany sajátossága), népdal-idézésére — ez utóbbi prózai irataiban sűrűn található⁷ — s az utána következő humoros megjegyzésére, amelyhez hasonlóra folyóiratai névtelen közleményeiben lépten-nyomon bukkanhatunk. A Bach-korszak hangulatára a „Ne huzd cigány“ költemény-címnél. céloz : „Legalább tisztában vagyunk vele, mely idők benyomása alatt iratott.“

Amint látható, nem követte mindenütt Gyulai instrukcióit, nem elégedett meg »egy pár általános megjegyzés«-sel, ami nem is fért volna meg szokott lelkiismeretességével. A Petőfi-verset sem közölte a végén. Utolsó bekezdése különösen érdekes, ahol a Gyulai megadta szempontokat követi s így megfigyelhető, hogyan fogalmaz előírt vázlat nyomán. Ezen a ponton egy villanásra meglehetjük munka közben. Már csak emiatt is figyelemreméltó e kiásott, ismeretlen Arany-írás.

⁷ A Gyulai Ágost által összeállított népdal-idézetei és utalásai (Kodály — Gyulai : *Arany János népdalgyűjteménye*. Bp., 1953. 175—177. l.) tetemesen bővíthetők. Erről más helyen kívánunk szólni.